

Bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer

Riksantikvarens forslag

Høringsversjon
Riksantikvaren 2024

Riksantikvaren
Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo
Besøksadresse / Dronningens gate 13
Tlf. / 22 94 04 00
Faks / 22 94 04 04
E-post / postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no

Forsidebilder:

Naustuft i Kinsarvik. Foto: Universitetsmuseet i Bergen, CC BY_NC_ND 3.0
Plastbåter i museumshavna på Odderøya i Kristiansand. Foto: Vest-Agder-museet
Gammenaust. Foto: Ingegerd Holand, Riksantikvaren
Enghøyholmen kystkultursenter. Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

Riksantikvarens forslag til

Bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer

Sammendrag

I tråd med Melding St. 16 (2019-2020) om nye mål i kulturmiljøpolitikken, skal bevaringsarbeidet videreutvikles med fokus på engasjement, bærekraft og mangfold. Bevaringsstrategiene skal strukturere innsatsen for å oppnå disse målene ved å koordinere virkemidler og involvere ulike aktører. Bevaringsstrategiene skal bidra til vern og bruk av prioriterte kulturmiljø. Bevaringsstrategien for kystens kulturmiljø skal være et verktøy for en samlet innsats og et felles engasjement for å prioritere tiltak knyttet til kystens kulturmiljø. De tre deltemaene i bevaringsstrategien er prioriterte områder innenfor det omfattende kulturhistoriske temaet kystens kulturmiljø:

Deltema 1: *Sjøveien*, handler om sjøveien, eller leia som den viktigste historiske kommunikasjonsåren langs kysten, og omfatter kulturmiljøer knyttet til uthavner, handelssteder og anløpssteder for rute- og lasteskip. Fartøyene er en svært viktig del av denne historien og disse kulturmiljøene. Utfordringene inkluderer fraflytting, liten kunnskap om kulturmiljøene og behov for bedre samordning av virkemiddelbruk og statlig og regional innsats.

Deltema 2: *Naustet – der vi går i land*, handler om bygninger og konstruksjoner som ble bygget i nærheten av gårdsbruk og annen bebyggelse for å huse robåter og utstyr for fiske. Dette gjelder mindre naust, sjøhus, brygger, vorrer, kaier og støer. Forhistoriske naust-tufter er også en del av dette deltemaet. Bygningene og konstruksjonene i dette deltemaet er viktige for å bevare den materielle kystkulturen. Kartlegging har vist at det er et betydelig tap av naust og sjøhus, og at få er i bruk.

Deltema 3: *Ferie og friluftsliv langs kysten*, handler om bruken av kysten til ferie og fritid. Etter at ferie ble innført på 1920-30 tallet var fritid noe som skulle fylles med aktivitet. Dette deltemaet omfatter sjøbad, fritidsbebyggelse, feriehem og feriekolonier, hoteller og pensjonater samt fritidsbåter. Det er stor utbyggingsaktivitet i mange kystområder, og mange steder berører dette kulturmiljøer. Manglende kunnskap om de enkelte kulturmiljøers verdi og betydning gjør det utfordrende å prioritere kulturmiljøer for vern og utvikling.

Forord

Landets kyst har en rik historie og et stort mangfold av kulturmiljøer. Kulturmiljøene langs kysten er mange og svært viktige for å fortelle landets historie. Endringer i demografi, næringsliv og klima gjør imidlertid bevaring utfordrende. Et strategisk samarbeid mellom aktører på kysten vil løfte arbeidet med viktige kulturmiljøer, der bevaring, bruk og utvikling sees i sammenheng. Bevaringsstrategien for kystens kulturmiljøer skal bidra til å finne gode, langsiktige løsninger for bevaring og bærekraftig bruk og forvaltning. Ofte vil det være nødvendig å se fysisk og immateriell kulturarv i sammenheng. Dette er særlig aktuelt for håndverksskunnskap som forutsetning for ivaretagelse av de ulike kulturmiljøene.

Kystens historie og kulturmiljø var underkommunisert og lite vektlagt i kulturmiljøforvaltningens første år. Dette har endret seg, og i dag er kystkulturen en tematikk som engasjerer svært mange, blant annet gjennom frivillig innsats i kystlagene landet rundt.

Bevaringsstrategien for kystens kulturmiljøer skal medvirke til at et større mangfold av kulturmiljøene langs kysten blir tatt vare på, tatt i bruk og sett på som en ressurs i samfunnsutviklingen. Bærekraftig bruk og forvaltning av kulturmiljøer kan gi steder økt kvalitet, gi muligheter for næringsutvikling og bidra til god ressursbruk og sirkulærøkonomi. Bevaringsstrategien for kystens kulturmiljøer vil derfor se bevaring, bruk og utvikling i sammenheng.

Del 1 - Bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer

Bakgrunn for strategien og overordnede føringer

I tråd med Meld. St. 16 (2019-2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken, skal innretningen på bevaringsarbeidet videreutvikles. De nasjonale målene om engasjement, bærekraft og mangfold skal nås gjennom gode prosesser for bevaring og bærekraftig bruk av kulturmiljø.

Bevaringsstrategiene skal bidra til å strukturere, samordne og organisere innsatsen slik at de tre nye nasjonale målene nås, med særlig vekt på målet om å ta vare på et mangfold av kulturmiljø. Dette skal blant annet gjøres ved økt samhandling og medvirkning, og ved at virkemidlene koordineres og sees i sammenheng. Det heter videre at temaene som bevaringsstrategiene skal bygges rundt, skal være uavhengige av type kulturmiljø og tidsperiode. De skal favne geografisk, sosial, etnisk og næringsmessig bredde.

I 2022 utarbeidet Riksantikvaren et rammeverk for bevaringsstrategiene, som danner et felles utgangspunkt og en struktur for alle bevaringsstrategiene når de utvikles og settes i verk. Rammeverket beskriver bakgrunn, hensikt og oppbygning av bevaringsstrategiene og skal gjøre det enklere å se sammenhenger og gjøre prioriteringer mellom ulike tema. Riksantikvarens forslag til temaer for bevaringsstrategier ble utarbeidet og overlevert Klima- og miljødepartementet (KLD) i 2023. I henhold til Prop 1S (2023-2024) vil Regjeringen utarbeide de to første bevaringsstrategiene *kystens kulturmiljøer* og *landbrukets kulturmiljøer* i 2024.

Bevaringsstrategiene skal omtale det **kulturhistoriske tema** som er valgt, prioriterte **deltemaer** og typer **aktiviteter og tiltak** som anbefales.

Strategiprosess og medvirkning

Arbeidet med bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer har omfattet kunnskapskartlegging og innspillprosesser, prioritering og kategorisering av de viktigste kulturmiljøtypene.

Medvirkningsprosessen knyttet til utarbeidelse av bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer har blant annet inkludert møter med en ressursgruppe med representanter fra kystverket, frivilligheten, museumsfeltet, regionalforvaltningen på kulturmiljøfeltet, reiseliv og kommuner. Det har også vært innspillmøter med aktører fra arkeologifeltet, samt museer og frivillighet som har et spesielt søkelys på kystens kulturmiljøer.

Overordnede utfordringer og muligheter

Kystens kulturmiljø omfatter svært mange og ulike kulturminner og kulturmiljø som spenner fra de eldste spor etter bosetning langs kysten og frem til vår tid. Her skal kort nevnes sjøhus og naust, fartøyer og båter, fyr og seilingsmerker, kaier, støer og vorrer,

uthavner og fiskevær, handelssteder og anløpssteder for kystruter, fritidsbebyggelse og badeanlegg, ulike kulturlandskap og forsvarsverk.

Kysten fra svenskegrensen til Grense Jakobselv er lang og preget av store forskjeller både rent topografisk og klimatisk, men ikke minst i erverv og bosetning. Kysten, som historisk har blitt preget av nye og ofte fremmede impulser, preges også i dag av store endringer. Enkelte miljøer er preget av betydelig utbygging og press på arealene. Andre områder er preget av fraflytting og tomme bygninger. Både utbyggingspress og fraflytting representerer utfordringer for bevaring og bruk av kulturminner. For mange kulturminner registreres det et betydelig tap og fremskredet forfall. For deler av kysten er det også utfordringer knyttet til interessekonflikt mellom miljø- og friluftslivsinteresser og private eiere. Gjeldende regelverk for å sikre allmenhetens interesser i strandsonen kan også representere et hinder for bruk av eldre bygninger.

Bevaringsforholdene langs kysten kan være utfordrende, noe som de siste årene er ytterligere forsterket av klimaendringene. Mer uvær, nedbør og stormflo gjør både bevaring og bruk av kulturminner langs kysten utfordrende. Dette gjelder også arkeologiske kulturminner.

Endringer i arealbruk utgjør også en trussel mot både natur- og kultur mangfoldet langs kysten. Dette gjelder ikke minst jordbrukets kulturlandskap med bl.a. nedlegging av små gårdsbruk og tilgroing av lyngheiene.

For mange kulturminnegrupper har vi i tillegg lite informasjon, dette gjelder bl.a. samiske kulturminner og kulturminner knyttet til våre nasjonale minoriteter. Det er også varierende kunnskap om kulturminner knyttet til fiske, kulturminner knyttet til ferie og fritid og de mange kulturmiljøene som knyttes til ferdsel langs kysten og leden.

Sjøen har til alle tider vært en viktig ferdselsåre, langs kysten mellom kystsamfunn over havet til andre land. Også sjøen som næringsvei, med fiske og fangst, er en viktig del av kystkulturen. Noen av de viktigste kulturminner som knyttes til bevaringsstrategien for kystens kulturmiljø blir derfor de mange ulike farkostene som er bevart, fra små åpne robåter til store fartøy. Norge har en verneflåte som omfatter nærmere 300 større og dekkede båter og fartøy, hvor det er potensial for både ny og mer variert bruk.

Selv om det er store utfordringer knyttet til kystens kulturmiljø, er det samtidig stor interesse for både vern og bruk av disse kulturminnene og kulturmiljøene. Både frivillige organisasjoner, private eiere, reiseliv og annet næringsliv viser stor interesse i både bevaring og bruk av kystens kulturmiljø.

Mange av kulturminnene og kulturmiljøene har også et stort utviklingspotensial, både ved ny bruk og næringsutvikling med særlig vekt på reiseliv. Tomme bygninger er en lite bærekraftig ressursforvaltning. Fremfor å bygge nye bygninger til bl.a. reiselivsformål og oppføre nye hytter, kan det være mulig i større grad å transformere eksisterende bygningsmasse. Dette må imidlertid skje på en måte som ivaretar miljøet og hensynet til allmenne friluftslivsinteresser.

Avgrensning

Kyst er for de fleste forbundet med landstripa som grenser til havet og nærhet til saltvann. Den "funksjonelle kysten" strekker seg imidlertid lenger inn i landet når det gjelder ressursutnyttelse, vareutveksling og økonomi. Fiskerbondens landskap strakte seg langt innover land, og det var omfattende samkvem og varebytte mellom ytre del av kysten og de indre fjordbygdene. I de indre fjordbygder på Vestlandet var det også mye kontakt mot fjellstrøkene og innlandet. Elver, vann og kanaler representerte også vannveier inn fra kysten.

Folk langs kysten har alltid vært mobile, også i forhistorisk tid. Man har til alle tider fulgt fiskens årlige vandring, og mange steder valgte man i perioder å bo ytterst i havgapet for å være nær de gode fiskebankene eller følge brislingen inn i de innerste fjordene.

Det foreslås derfor ingen geografisk definisjon av begrepet "kyst" i denne bevaringsstrategien. Av praktiske hensyn, og for å gjøre arbeidet med bevaringsstrategien overkommelig og forståelig for samarbeidspartnere, har vi valgt å avgrense "kysten" til *i, ved eller i umiddelbar nærhet* til saltvann. Strategien skal samtidig være geografisk romslig nok til å favne viktige sammenhenger som beskrevet ovenfor.

Det vil være svært viktig at strategiens virkeområde omfatter hele kysten fra svenskegrensen til Kirkenes, og at vi langs denne langstrakte kysten trekker inn kulturmiljøer fra alle tidsepoker. Fartøy og båter skal være integrert i deltemaene og kulturmiljøene knyttet til disse.

Det vil også være viktig at bevaringsstrategien omfatter de mange kulturmiljøene som er knyttet til urfolk og minoriteter, som spor etter sjøsamisk, kvensk og de sjøreisendes/romanifolkets liv og virksomhet.

Det vil ikke være noen tidsmessig avgrensning i strategiens virkefelt. Dette innebærer at innenfor de valgte deltemaer vil strategien også omfatte arkeologiske kulturminner, og de kystlinjer som fantes i forhistorisk tid.

Roller og ansvar

Bevaringsstrategien for kystens kulturmiljø skal være et verktøy for en samlet innsats og felles engasjement for å prioritere innsats knyttet til kystens kulturmiljø. Strategien skal stimulere til langsiktig og god forvaltning av kulturmiljøer og fortsatt bruk eller ny bruk av kystens kulturminner og kulturmiljøer. Det er et uttalt ønske om samordnet virkemiddelbruk. Ulike forvaltningsnivåer og sektorer skal samarbeide med private eiere og forvaltere og andre private aktører om vern og bruk av kulturmiljø.

Statlig nivå. En rekke statlige instanser har ansvar for saksområder som berører kystens kulturmiljø. Miljødirektoratet og statsforvalteren er sentrale i arealforvaltning, friluftsliv og miljø, bl.a. for saker som gjelder utbygging og ny bruk av bygninger innenfor 100 meters-grensen. Videre har andre statlige organer ansvar for spesifikke områder. Her kan nevnes Kystverket med ansvar for sikker og effektiv ferdsel langs kysten og Kulturdirektoratet med ansvar for museumssektoren. Fiskeridirektoratet er også relevant, med ansvar for å fremme næringsaktivitet basert på marine ressurser.

Riksantikvaren vil ha ansvar for systematisk oppfølging av bevaringsstrategien med særlig søkelys på mål og resultater og vurdering av risiko. Riksantikvaren vil også ha en koordinerende rolle for de enkelte bevaringsstrategiene og deltemaene. Dette innebærer bl.a. å tilrettelegge for ulike satsinger, fasilitere nettverk og avklare behov for kunnskapsinnhenting på nasjonalt nivå. Riksantikvaren vil også ha en sentral rolle i arbeidet med utvikling av virkemidler og regelverk, avklare rammebetingelsene, og gjennomføre tiltak på nasjonalt nivå og utarbeide veiledere som skal være retningsgivende for hele landet. Riksantikvaren har et overordnet ansvar for den faglige utviklingen på kulturmiljøfeltet. Det er også Riksantikvaren som definerer et utvalg kulturmiljø av nasjonal verdi og fatter vedtak om fredning for et utvalg av kulturminner, kulturmiljøer og fartøy.

Kulturminnefondet vil være en viktig aktør for å stimulere til måloppnåelsen for bevaringsstrategien. Kulturminnefondet gir tilskudd til private eiere av kulturminner av ulike slag, som hører inn under bevaringsstrategien for kystens kulturmiljøer. Dette vil gjelde for bygninger, andre konstruksjoner og båter. Dette er også aktuelt for frivillige organisasjoner, foreninger og lag. Kulturminnefondet gir støtte til et stort mangfold av ulike kulturminner og -miljøer.

Regionalt nivå. På regionalt nivå er fylkeskommunene og Sametinget sentrale aktører. Disse har hovedansvar for å initiere og koordinere tiltak og aktivitet i fylkene, avklare virkemiddelbruk og sikre en god forvaltning av kulturmiljøer. Fylkeskommunene og Sametinget har også en sentral rolle i å fordele statlige tilskuddsmidler på kulturmiljøfeltet. Fylkeskommunen og Sametinget har også en viktig samfunnsaktørrolle, og skal stimulere til utvikling og vekst i regionene. Ansvar for verneflåten ligger også hos den regionale kulturmiljøforvaltningen i fylkeskommunene og Sametinget. De arkeologiske forvaltningsmuseene vil ha en viktig rolle i arbeidet med aktiviteter knyttet til kulturmiljøer og kulturminner fra middelalder og forhistorisk tid. Både på regionalt og nasjonalt nivå vil også museumssektoren være en viktig samarbeidspartner.

Kommunene er primærmyndighet etter Plan- og bygningsloven og skal gjennom sitt samordningsansvar ivareta ulike nasjonale, regionale og lokale interesser, herunder ivaretagelse av kulturmiljøer. Det er viktig at dette verktøyet benyttes for å sikre både vern og utvikling av kystens kulturmiljø i tråd med bevaringsstrategiens målsettinger.

Plan- og bygningsloven er det viktigste redskap for å styre arealbruken og sikre kulturmiljø som ikke er fredet etter kulturminneloven. Det er viktig at dette verktøyet benyttes for å sikre både vern og utvikling av kystens kulturmiljø i tråd med bevaringsstrategiens målsettinger.

De fleste kommuner har laget egne kulturmiljøplaner, og i mange av disse er kystens kulturmiljø, med naust og sjøhus, trukket frem som viktige. Arbeidet med oppfølging av bevaringsstrategien for kystens kulturmiljø bør ha en forankring i disse lokale kulturmiljøplanene eller andre kommunale vernevedtak.

Frivillige organisasjoner

En rekke ulike frivillige organisasjoner har et betydelig engasjement knyttet til kystens

kulturmiljø. Her kan kort nevnes, Forbundet Kysten, Norsk Forening for Fartøyvern Fortidsminneforeningen og Norsk Fyrforening.

Det er i stor grad frivillige organisasjoner som restaurerer, vedlikeholder og driver fartøyene i sosiale dugnadsfelleskap. En del av verneflåten er også i bruk som private lystbåter, andre er eiet av museer og vedlikeholdes av frivillige venneforeninger.

Eiere

De aller fleste kulturminner og kulturmiljø er eid av private personer eller bedrifter. Bare et fåtall kulturminner kan sikres gjennom statlig lovverk. En forutsetning for at bevaringsstrategien skal bli en suksess er at eierne av kulturminner og kulturmiljø ser seg tjent med å ta vare på, sette i stand og bruke kulturminnene langs kysten. Et sterkt søkelys på eiernes behov og utfordringer knyttet til istandsetting og ny bruk er derfor svært viktige i bevaringsstrategien. Dette gjelder både fartøyer, bygninger og kulturlandskap.

Innsatsområder

Bevaringsstrategien skal bidra til at kystens kulturmiljøer blir bevart og tatt i bruk som ressurs i samfunnsutviklingen. Strategien skal også bidra til å styrke næringsutvikling og reiseliv, at lokalsamfunn og frivillige blir engasjert og at fortellingen om kysten blir formidlet til allmenheten. Innsatsområdene viser hvilke områder aktiviteter og tiltak som skal prioriteres for at de nasjonale målene skal nås, og er felles for de forskjellige bevaringsstrategiene og deltemaene.

Bevaring og ombruk vil omfatte ulike aktiviteter knyttet til vern, bruk og ombruk av ulike kulturmiljøer. Dette omfatter tiltak som både skal ivareta kulturmiljøet, herunder reparasjon, skjøtsel og restaurering, og tiltak for å fremme bruk av kulturminnet og kulturmiljøet i fremtiden. Tiltak for å hindre skade grunnet klimaendringer vil også være viktig.

Kunnskap og kompetanse omfatter aktiviteter som skal bidra til ny kunnskap innenfor et deltema og styrking og formidling av relevant kompetanse. Det kan være kartleggings- og registreringsarbeid, kunnskapsutvikling eller forskningsarbeid. Dette kan være utvikling av relevant håndverkskompetanse, rådgivingskompetanse eller annen kompetanse av særlig betydning for bevaring av kulturminne- /kulturmiljøtyper innenfor et spesifikt deltema.

Opplevelse og engasjement er aktiviteter som er ment for å formidle kulturmiljøenes historier og skape økt engasjement rundt kulturmiljøene i samfunnet. Ivaretagelse av kulturmiljø og formidling av dette kan også bidra til kommersiell opplevelsesproduksjon og lokal næringsutvikling. Deltagelse i formidling, vernearbeid og istandsetting handler ofte om innsats fra frivillige lag, eiere og enkeltpersoner og er avgjørende for et langsiktig og godt vern.

Urfolk og nasjonale minoriteter er et innsatsområde for å løfte fram, bevare og synliggjøre kulturmiljøer og kulturminner knyttet til urfolk og de fem nasjonale minoritetene. Innsats og aktiviteter vil variere ut fra behovet i ulike deltema.

Del 2. Deltemaer i bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer

Innenfor bevaringsstrategien kystens kulturmiljøer er det valgt ut tre deltemaer. Disse er valgt fordi det innenfor disse områdene er særskilte utfordringer og/eller kunnskapsmangel. Samtidig er det innenfor disse deltemaene et potensial for ny bruk av kulturmiljøer samt reiselivs- og næringsutvikling. Det er også et betydelig formidlingspotensial knyttet til de valgte deltemaene. Et deltema vil kunne vare kortere enn virketiden til hele bevaringsstrategien og nye deltemaer kan komme til underveis. Innsikten som oppnås gjennom det løpende arbeidet vil kunne bidra til å identifisere behov for nye deltemaer. Eventuelle nye deltemaer forutsetter prosesser som inkluderer medvirkning, i tråd med bevaringsstrategienes rammeverk.

Deltema 1. Sjøveien

Tittelen viser til tiden da sjøen bandt sammen og landet skilte, tiden før utbygging av vegger, bruer og tunneler. Båten var det viktigste framkomstmiddelet og leia og fjordene var den viktigste kommunikasjonsåren som alt i førhistorisk tid ga navn til landet. Norge, fra norrønt nordrvegr, er *veien mot nord*.

Sjøveien har stor tidsdybde, og sporene strekker seg tilbake til den tidligste bosettingen i landet. Langs leia har det siden steinalderen vært kontakt mellom mennesker, handel og vareutveksling. Slik handel og vareutveksling økte betydelig utover i jernalderen. I denne perioden var det også omfattende kontakt med kontinentet. Gjennom hele middelalderen var leia den viktigste kommunikasjonsveien, og en forutsetning for handelen med tørrfisk og etableringen av det Hanseatiske kontor i Bergen.

Viktig langs leia var også seilingsmerkene som viste hvor leia gikk og fyrene som skulle sikre trygg seilas.

Fra og med 1600-tallet ble det oppført gjestgiversteder, skysstasjoner, postgårder og handelssteder langs ferdselsårene. De gamle handels- og gjestgiverstedene og postveiene med postgårder ble fastlagt gjennom kongelige forordninger på 1600-tallet.

På midten av 1800-tallet skjedde det store endringer i kommunikasjonen langs kysten. I 1816 ble det tatt til orde for å etablere en dampskipsrute mellom Oslo og Trondheim. I 1827 ble de første dampskipene satt i rute mellom Oslo, Kristiansand og Bergen, og Fredriksvern (Stavern) og København. Rute mellom Kristiansand og Trondhjem ble åpnet i 1841. I de påfølgende årene ble det etablert dampskipsruter langs hele kysten. Fra 1850-tallet trakk staten seg tilbake og flere av rutene ble privatisert.

Gode havner var en forutsetning for handel og kontakt både langs kysten og for handel over Skagerak og Nordsjøen. Uthavnene ga skipene havn for natta og ly i uvær, muligheter for forsyninger og reparasjoner. Etter hvert ble det også etablert gjestgiverier i mange av uthavnene. På 1500-tallet er norske uthavner avmerket på

hollandske sjøkart. Det er imidlertid først med veksten i europeisk varehandel på 16- og 1700-tallet at uthavnene fikk sin store betydning.

På midten av 1800-tallet ble handelsprivilegiene opphevet, og det ble etablert handelsvirksomhet en rekke steder langs leia. På Vestlandet var det fortsatt handel på mange av de gamle handelsstedene gjennom hele 1900-tallet. Råfiskloven (1936) og etablering av Råfisklaget (1938) markerte imidlertid begynnelsen på slutten for handelsstedene nordover langs kysten, og dermed for væreiernes og nessekongenes makt og innflytelse. I perioden 1950-1970 var det derfor omfattende konkurser i de store handelshusene.

Norge har sin lengste grense mot havet, og kysten har i svært lang tid også hatt en sentral betydning i forsvarssammenheng, ikke minst under andre verdenskrig. Det fines derfor en rekke anlegg, ikke minst knyttet til 2. verdenskrig langs kysten, deriblant Atlanterhavsvollen.

I det videre arbeidet med "Sjøveien" vil vi i hovedsak ha søkelys på følgende kulturmiljøer:

Uthavner

Uthavnene på Agderkysten, er en særmerkt bebyggelsesform som vitner om norskekystens betydning for handel og samkvem med hele Europa. I dag ligger det 14 uthavner på Agderkysten. I uthavnene kunne handelsskipene som gikk i trafikk mellom Nordsjøen og Østersjøen søke natt- og nødhavner, få forsyninger og gjennomføre reparasjoner. Her fantes også gjestgiverier og skjenkestuer. Fra uthavnene gjorde også losene en viktig jobb med å lose skuter i havsnød inn til en trygg havn. Da dampskipene tidlig på 1900-tallet utkonkurrerte seilskipene, forsvant også grunnlaget for bosetning i de små havnene ytterst i skjærgården.

Uthavnene preges i dag av eldre bebyggelse som i stor grad brukes som boliger eller fritidsboliger, naust og sjøhus, brygger og slipper.

I eller ved de fleste uthavnene er det også gjort marinarkeologiske funn av bl.a. keramikk og tegl som vitner om disse havnenes betydning for internasjonal handel. Det er i denne sammenheng viktig å understreke at uthavnene ikke bare handler om bevart bebyggelse, men også om ivaretagelse og formidling av de mange marinarkeologiske funn som gjemmer seg på sjøbunnen.

Handelssteder

Langs kysten, der det var gode havner og rik bosetning, ble det i forhistorisk tid etablert handelssteder og markeder. Eksempler på dette er Kaupanger, Borgund og Skiringssal. Vi vet også at Hanseatene i tidlig middelalder holdt til ved Avaldsnes, før de senere etablerte seg med eget kontor på Bryggen i Bergen.

Handelsstedene langs kysten har røtter tilbake til 1400-tallet. En forordning fra 1640 fra kong Fredrik 3. gav føringer om at det skulle bygges gjestgiverier både langs hovedveiene inne i innlandet og langs kysten slik at reisende både kunne få mat, øl og trygg overnatting. Etter hvert fikk også kjøpmennene i de større byene enerett på å drive handel og opprette "kremmerleier" på steder som lå langt fra byene. En av de mest

etterspurte handelsvarene fra middelalderen og fremover var fisk, og gjestgiveriene og handelsstedene ble derfor ofte lagt på steder nær de rike fiskefeltene og langs leia.

På disse handelsstedene ble det oppført både større boliger for handelsmannen og væreieren, mindre boliger for andre som jobbet og virket på handelsstedet, sjøhus, brygger og naust.

Post- og anløpssteder for kystbåtene

Med etablering av rutebåter langs hele kysten og innover i fjordene ble det anlagt en rekke anløpssteder hvor det vokste frem små strandsteder. På større strandsteder langs hovedleia var det gjerne korrespondanse mellom lokalbåtene og de større skipene i kystruter. Mens handelsstedene med væreiere og nessekonger tidligere hadde monopol på all handel langs kysten, fikk vi fra midten av 1800-tallet nye liberale handelslover. En konsekvens av dette var at det på de nye anløpsstedene for kystbåtene ble etablert landhandlerier, poståpnerier, bakerier mv.

Denne nye rutefarten resulterte i bygging av svært mange dampskip, som fra midten av 1800-tallet ble bygget av jern. Flere slike ruteskip er bevart.

Utfordringer og muligheter i Sjøveien

Vi har relativt liten kunnskap om flere av kulturmiljøene som er omtalt ovenfor. Dette gjør det krevende å gjøre gode prioriteringer og tiltak for å sikre bevaring og muliggjøre utvikling. I tillegg har det i liten grad vært søkelys på sammenhengene mellom kulturminner og kulturmiljø langs sjøveien. Fokus har i stor grad vært på enkeltobjekter og sammenhenger i mindre kulturmiljøer.

Tittelen på deltemaet *Sjøveien*, handler om en tid da sjøen var veien, og bør i tillegg til å være en tittel også være en rød tråd gjennom ulike statlige og fylkeskommunale satsinger på dette feltet. Dette innebærer eksempelvis at fartøyvernet og bruk av fartøyene bør ses i sammenheng med næringsliv, reiseliv, bruk og formidling av uthavnene, handelsstedene og andre anløpssteder langs kysten.

Riksantikvaren har ingen samlet oversikt over handelssteder. Det er behov for å kartlegge omfang og tilstand. Gjennom dette arbeidet ønsker vi å styrke kunnskapen om disse handelsstedene og bidra til å etablere nettverk for eiere og forvaltere av disse bygningsmiljøene.

Etter Riksantikvarens vurdering er det også et uutnyttet potensial knyttet til reiseliv og turisme ved disse gamle handels- og gjestgiverstedene. Reiselivstrender med fokus på kulturarv og opplevelser kan gi muligheter for utvikling av en bærekraftig turisme som kan bidra med inntekter til både drift av verneflåten og de eldre bygningsmiljøene.

Mens flere skip fra de lengre kystrutene, de regionale langrutene og lokalrutene er godt bevart og dokumentert, så er selve anløpsstedene i mindre grad viet oppmerksomhet som kulturmiljøer. Det finnes relativt lite dokumentasjon om disse kulturmiljøene, hva som er bevart av eldre bygninger, kaier og annet med tilknytning til kystrutene.

Det er også viktig å bygge opp og sikre videreføring av relevant håndverkskompetanse som skal til for å kunne ta vare på både bygninger og fartøy. Det finnes enkelte etablerte arenaer for kunnskapsutvikling og kompetansebygging på fartøyfeltet:

Fartøyvernsentrene har som oppgave å dokumentere og føre videre viktige tradisjoner knyttet til selve håndverket. Annen innsats og aktivitet som kan bidra til styrking av kompetanse, bør vurderes dersom dette er relevant.

Interessenter og aktører i Sjøveien

Mange av kulturminnene og kulturmiljøene som omtales under denne tematikken er privateide. Dette gjelder både de mange enkeltbygningene som finnes i uthavnene, men også handelsstedene og gjestgiveriene. Det er derfor svært viktig at man gjennom arbeidet både erkjenner de behov eierne har, og hvordan private eiere kan bistå i å løse de utfordringer som er identifisert. Når det gjelder anløpsstedene så er nok bildet mer variert. Her vil det nok være både private, bedrifter og kommuner som har store interesser.

I fartøyvernet er de aller fleste større fartøyer eid eller forvaltet av organisasjoner og lag. Deler av arbeidet med istandsetting er finansiert over det offentlige, men samtidig er det viktig å anerkjenne den betydelige innsatsen mange frivillige gjør i denne sektoren. Dette gjelder både vedlikehold og istandsetting, men også drift at disse båtene. Forskning viser at verdien av den frivillige innsatsen i fartøyvernet kan være nær det dobbelte av det statlige tilskuddet.

Gjennomgående for arbeidet med kystens kulturmiljø er at det er mange organisasjoner og svært dedikerte privatpersoner som vier mye tid og ressurser til dette arbeidet. Her kan kort nevnes Forbundet Kysten, Norsk Forening for Fartøyvern, Norsk Fyrhistorisk forening og Naustforeninga - Nytt liv i Naust. De statsstøttede fartøyvernsentrene som gjør en betydelig innsats på feltet.

Resultatmål i deltemaet Sjøveien

- Flere kulturmiljø av betydning for forståelsen av sjøveien er bevart og har fått et formelt vern og aktiv bruk
- Kunnskapen om den historiske betydningen av sjøveien langs norskekysten er styrket
- Sjøveiens viktigste leder og kulturmiljø er kartlagt
- Relevant håndverkskompetanse for bevaring av kulturmiljø er tilgjengelig.
- Kunnskap om behov for klimatilpasning for ulike kulturmiljø langs kysten er styrket
- Flere kulturmiljø av betydning for forståelsen av sjøveien har blitt tilrettelagt for formidling og opplevelse
- Engasjementet for å ta vare på prioriterte kulturmiljø i et langtidsperspektiv er styrket
- Det er etablert økt kunnskap om omfang og tilstand for urfolks og nasjonale minoriteters kulturmiljøer langs sjøveien

Aktiviteter og tiltak i deltema Sjøveien

Under skisseres forskjellige typer innsats og aktiviteter knyttet til deltemaet Sjøveien. Dette er ikke en uttømmende oversikt, men ment for å illustrere aktuelle aktiviteter.

- Kartlegge de viktigste kulturmiljøene og vurdere tålegrenser og muligheter for fremtidig bevaring, istandsetting og utvikling
- Bidra til bevaring av utvalgte kulturmiljø med relevante verktøy for vern og bidra til istandsetting og utvikling av disse
- Utvikle og formidle kunnskap om prioriterte middelalderske og førkristne havner og handelssteder.
- Legge til rette for aktiviteter og bærekraftig besøksforvaltning ved kulturhistoriske besøksmål og attraksjoner langs leia
- Bidra til etablering av relevante nettverk for eiere og næringsaktører knyttet til handelsstedene.

Deltema 2, Naustet – der vi går i land

Beskrivelse og avgrensning

Deltemaet handler om kystnæring og virksomhet langs kysten. Mennesker har livnært seg med fiske og andre kystrelaterte næringer og aktiviteter i flere tusen år. Sporene etter denne virksomheten finner vi i dag i naust, sjøhus, brygger og støer – der sjøen møter land. Bygninger, anlegg og fartøy danner verdifulle kulturmiljø som sammen forteller historien om livet langs kysten. Viktig del av disse kulturmiljøene er også de mange små og åpne båtene som hørte til i støa eller naustet.

Dette deltemaet omfatter en rekke bygningskategorier og ulike konstruksjoner for anløp av båter og fartøyer. Naustet var en del av et større kulturmiljø som bl.a. omfattet gården og veien ned til naustet. I denne sammenheng vil vi avgrense naustmiljøet til de bygninger og anlegg som ligger ved sjøen. I tillegg til bygninger som naust, sjøhus og saltebuer omfattes også andre konstruksjoner av dette deltemaet. Dette gjelder båtstøer, vorrer og ulike brygger og pirer.

Det finnes også mange forhistoriske spor etter både naust, brygger og vorrer. Leidangsnaustene står i en særstilling og kan knyttes til organisering av en kystflåte i middelalderen.

Disse ulike bygningene og konstruksjonene er sammen med mindre åpne båter og fartøy viktige bærere av kystkulturen, og svært viktig å ivareta på en god måte. Mange av disse bygningene, robåtene, samt eldre tufter og kaier danner ofte mindre, sammensatte kulturmiljø som er en karakteristisk del av kystens kulturmiljø med stor tidsdybde.

Støa, naustet og robåten

Ordet naust betyr "der båten står", og naustet med båt og utstyr kan sees som en funksjonell helhet. Robåten var bruksbåten for heimefiske og transport. De mindre naustene huset i tillegg til robåten, også tilfar og rigg til denne, samt fiskeredskaper, nøter og teiner. I enkelte naust var det også et lite rom for kortere opphold. På sørligere deler av kysten ligger naustene rett i strandsteinene, mens lengre nord, hvor det er større avstand mellom flo og fjære, ligger disse lengre inne på land, ofte med en vorr ned mot sjøen. Der det ikke var behov for, eller muligheter for å bygge et naust, ble det ofte

bare anlagt ei (båt)stø, som noen ganger kun var et mindre område ved sjøen som var ryddet for steiner, andre ganger en fint oppmurt plass for båten.

Det finnes også en rekke sjøsamiske naust. Enkelte av disse, deriblant de karakteristiske gammenaustene, representerer en særskilt sjøsamisk byggemåte. Funksjonelt ble også disse naustene brukt til å huse mindre båter og fiskeutstyr.

Det er kjent en rekke nausttufter fra førkristen tid og middelalder.

I kulturminnedatabasen Askeladden er det registrert 428 nausttufter som er automatisk fredet. Enkelte av disse registreringene kan være usikre, men det er uansett et høyt antall naust som er datert til middelalder og førkristen tid. De aller fleste av disse naustene er bevart som hesteskoformede jordvoller, som ligger ned mot sjøen. Høyden over havet er litt avhengig av hvor i landet disse ligger, på grunn av ulik landheving. Flere av disse middelalderske og førkristne nausttuftene kan knyttes til leidangsordningen og skipreidene. Mange av disse eldste nausttuftene ligger også i nærheten av nyere naustmiljø, og reflekterer i stor grad en kontinuerlig bruk av gode havner.

Sjøbua, brygga og saltebua

De større sjøbuene, saltebuene og bryggene, her forstått som en større bygning på kaia, hadde andre og ofte flere funksjoner enn naustene. I forbindelse med de rike fiskerier langs kysten på 1800- og tidlig 1900-tallet ble det bygget en rekke bygninger for bearbeiding, salting og lagring av fisk. I tillegg ble det bygget en rekkes sjøhus som hadde andre funksjoner, i mange var det mindre verksteder, landhandel i tillegg til lagerplass og plass for nøter og teiner. Mange av disse bygningene var store med både tre og fire fulle etasjer, gangspill og vindehus.

Utfordringer og muligheter

I over 20 år er gjennomført en miljøovervåking av verneverdig bebyggelse i Norge. Her fremkommer det at sjøhus og naust langs kysten har en svært høy tapsprosent, og at disse bygningene i stor grad er preget av forfall. Mye av årsakene til dette er at disse bygningene i liten grad er i aktiv bruk. Opprinnelig ble naustene bygget for å huse mindre åpne robåter av tre, samt fiskeredskaper og teiner. Dette er det i dag mindre behov for.

I motsetning til større fartøyer er ikke de små og åpne båtene "registrert". Løsrevet fra naustet er de nærmest å regne som gjenstander/løsøre. På oppdrag fra Riksantikvaren har Forbundet Kysten utarbeidet et kunnskapsgrunnlag for små og åpne båter. Her tas det bl.a. til orde for å se på naustet og den mindre åpne båten i sammenheng, og frede et representativt utvalg av slike funksjonelle helheter.

Bevaring og bruk av de små naustene og robåten kan ses i sammenheng. Som del av strategiarbeidet bør det utarbeides et kunnskapsgrunnlag om kulturmiljø der disse sammenhengene er bevart.

De eldste nausttuftene er i liten grad kartlagt som gruppe og satt inn i en bredere sammenheng med bosetning og ferdsel på kysten. Her er det både et stort forsknings- og formidlingspotensial.

Når det gjelder brygger, pirer og båtstøer har vi liten oversikt over hva som en gang fantes og hva som er bevart. Det vi imidlertid vet er at svært mange av de gamle bryggene er bygde om og mange av båtstøene har rast sammen. Når bruken og vedlikeholdet opphører, går disse kulturminnene fort tapt.

Endret klima, mer uvær og stormflo, erosjon og kraftigere nedbør er også en belastning for både stående bygninger, støer og vorrer, andre konstruksjoner og forhistoriske spor langs kysten. Dette forsterker også behovet for tiltak knyttet til disse kulturmiljøene.

Også de større saltebuene og sjøhusene er i stor grad gått ut av bruk. Disse representerer hovedsakelig bearbeiding, salting eller mellomlagring av fangsten. Etter 1960 ble fiskeflåten betydelig redusert og storparten av fangsten tas nå av havgående fartøy som bearbeider fangsten om bord og ofte leverer den direkte til utenlandsk havn. Et fåtall av de mange lagerhusene som opprinnelig fantes i kystbyene er bevart, og de fleste saltebuene er enten revet eller står til forfalls. I motsetning til de mindre naustene er det et større potensial for ny bruk av de større saltebuene og sjøhusene. Enkelte saltebuer og en del sjøhus er tatt i bruk til nye funksjoner. Dette gjelder særlig de bygningene som ligger i eller nær byer og tettsteder.

Vern gjennom bruk er kulturmiljøforvaltningens viktigste prinsipp. Ny bruk av de større naustene, saltebuene og sjøhusene er derfor et ønske. For de bygningene som ligger i arealer regulert til byggeområder er det primært tekniske og funksjonelle utfordringer knyttet til ny bruk. For de mange sjøhusene, saltebuene og større naust som ligger i LNFR områder (Landbruk, natur, friluftsliv og reindrift), setter *Statlige planretningslinjer for differensiert forvaltning av strandsonen langs sjøen* visse begrensninger. Disse retningslinjene har som formål å ivareta hensynet til natur- og kulturmiljø, friluftsliv og allmenne interesser i strandsonen. Disse retningslinjene er imidlertid differensierte og åpner for større grad av tiltak i kystområder med mindre press.

Det er et ønske fra mange grunneiere og kommuner om å tillate ny bruk av sjøhus, saltebuer og naust langs kysten, samtidig som man erkjenner at en liberal politikk på dette området vil kunne gå på bekostning av miljø- og friluftsinnteresser. Det vil være viktig å utrede nærmere hvilket handlingsrom som finnes innenfor de ovennevnte planretningslinjene for å sikre både bruk og vern av bygningene langs kysten.

Interessenter og aktører

Det er et stort engasjement for både bruk og bevaring av sjøhus, naust og fartøy langs kysten, både hos kommuner, privatpersoner, lag og foreninger. I flere kommuner er det tatt initiativ til ny bruk av disse bygningene. Svært mange privatpersoner legger også ned betydelig tid og penger i istandsetting av gamle naust og sjøhus, og mange gjør dette selv om bygningene ikke har stor bruksverdi. En rekke foreninger arbeider også med vern og bruk av disse bygningene.

Resultatmål i deltemaet *Naustet - der vi går i land*

- Et mangfold av naust og sjøhus er sikret, bevart og tatt i bruk til nye formål
- Kunnskapen om naustene og nausttuffer og havner fra middelalder og forhistorisk tid er styrket og formidlet

- De viktigste kulturmiljøene som forteller naustenes og nausttuftenes historie er kartlagt
- Relevant kompetanse for bevaring av naust og mindre åpne båter er styrket og eieres tilgang til kompetanse, råd og veiledning er styrket
- Flere kulturmiljø av betydning for forståelsen av naust og nausttufter har blitt tilrettelagt for formidling og opplevelse
- Kunnskapen om naust og havner tilknyttet urfolk og nasjonale minoriteter er styrket
- Det er et stort engasjement for å ta vare på naust, nausttufter og sjøhus

Aktiviteter og tiltak i deltema Naustet - der vi går i land

Under skisseres forskjellige typer innsats og aktiviteter knyttet til deltemaet *Naustet - der vi går i land*. Dette er ikke en uttømmende oversikt, men ment for å illustrere aktuelle aktiviteter.

- Istandsette og tilrettelegge for bevaring og ny bruk av sjøhus, brygger og naust.
- Utrede handlingsrommet for ny bruk av sjøhus, brygger og naust i lys av gjeldende regelverk.
- Styrke kompetansen på, og etablere nettverk for håndverkere og rådgivere med kompetanse på sjøbruksbygninger.
- Fremskaffe kunnskap og utvikle metoder for å beskytte spesielt klimautsatte kulturmiljøer, herunder naust og sjøhus.
- Sikre forhistoriske anlegg, herunder vorrer, naust og andre bosetningsspor i forbindelse med klimaendring, stormflo mv.
- Kartlegge og formidle kunnskap om førkristne og middelalderske naust.
- Utvikle ulike metoder og tiltak for bevaring av mindre naust som ikke er i bruk, og som i liten grad er egnet for ny bruk, innbefattet robåten
- Dokumentere og formidle robåten, naustet og redskaper i sammenheng
- Kartlegge bestanden av små og åpne båter, og vurdere tiltak for fremtidig vern.
- Kartlegge og dokumentere naust og sjøhus knyttet til den sjøsamiske befolkningen
- Formidle kunnskap om sjøsamisk virksomhet langs kysten.

Deltema 3. Ferie og friluftsliv langs kysten

Fritid før 1920-tallet var for de få og privilegerte. Etter hvert ble ferie mulig for langt flere, og på 20-30 tallet ble retten til ferie gradvis lovfestet. I 1947 fikk alle rett til tre ukers ferie. Med fritid og ferie kom det nye aktiviteter, og kysten var et område som tiltrakk seg mange feriegjester.

Fra mellomkrigstiden og etter krigen oppstod en storstilt utbygging av fritidsboliger langs kysten. Denne ferie- og fritidskulturen materialiserte seg også i pensjonater og hoteller langs hele kysten. Ikke minst var dette fremtredende i fjordene på Vestlandet som allerede rundt midten av 1800-tallet hadde tiltrukket seg velstående fra hele Europa.

I siste halvdel av 1800-tallet ble det etablert friluftsbad i flere større byer. Disse hadde både en hygienisk, men også en rekreativ funksjon. De eldste sjøbadene ble ofte bygget nær byen, men utbygging av havnene, forurensning og dårlig vannkvalitet gjorde at disse tidlig ble nedlagt og det ble anlagt nye sjøbad lengre ute i fjorden. Fra århundreskiftet og for fullt i mellomkrigsårene ble det etablert en slike friluftsbad langs store deler av kysten, og mange av disse er fortsatt i bruk.

Parallelt med utviklingen av privat fritidskultur, vokste det frem en kollektiv bevegelse hvor både bedrifts- og organisasjonshytter og feriehem inngikk, og en mer sosial bevegelse hvor enten private organisasjoner eller kommunen etablerte feriekolonier for barn.

En viktig del av denne fritidskulturen, som i stor grad var knyttet til kysten, var utviklingen av fritidsbåter. Fra og med mellomkrigstiden ble båten ikke bare et nyttefartøy, men et redskap for rekreasjon for større deler av befolkningen.

Kulturminner knyttet til ferie og fritid er en kategori av kulturminner som fortjener mer oppmerksomhet. Det er også et stort omfang av denne typen kulturminner langs kysten i Norge, og dette er en type kulturminner mange har et forhold til. I dette arbeidet vil vi både se på de første generasjonene fritidsbebyggelse, både borgerskapets fritidshus og de skjærgårdshyttene som ble bygget i mellomkrigstiden og frem til 1960-tallet. Også når det gjelder fritidsbåter vil arbeidet omfatte hele spekteret fra de første lystfartøyer og frem til de første masseproduserte plastbåter.

Følgende temaer vil bli viet særskilt oppmerksomhet i det videre arbeidet:

Fritidsbebyggelse

Det ble bygget en del kystnære, mindre hytter på 1920-tallet. I 1930 ble det arrangert arkitektkonkurransen "Småhus" hvor programmet var å komme med forslag til "skjærgårdsstuer". Resultatet ble en serie enkle, rimelige hytter i tidens moderne, funksjonalistiske stil. De fleste hyttene som ble bygget på 1930-tallet var imidlertid ikke tegnet av arkitekter, men selvbyggerprosjekter. På tross av dette fikk funksjonalismen stor påvirkning på utformingen av hyttene langs kysten, og var toneangivende til frem på 1960-tallet. At funksjonalismen så tidlig og sterkt påvirket utformingen av hyttene langs

kysten, kan delvis henge sammen med at det ikke fantes en forutgående tradisjon om hvordan kysthytter burde se ut.

Innenfor hyttebyggeriet er det gjort omfattende eksperimentering, og utprøving av løsninger som senere er ført videre i boligarkitekturen. Dette gjelder både form og materialer, og gjør at hyttene i mange tilfeller viser de første eksemplene på hva som senere ble sentrale utviklingstrekk i norsk arkitektur. Enkelte av disse hyttene har fått internasjonal oppmerksomhet.

Fellesskapets fritid og ferie

Tematikken “Fellesskapets fritid og ferie” omfatter mange aktiviteter og ulike bygninger og anlegg som ble etablert for bredere grupper i samfunnet eller kollektive løsninger. Særlig interessant er sporene etter de offentlige sjøbadene som ble etablert rundt århundreskiftet og mellomkrigsårene, og de mange feriekoloniene som ble etablert av frivillige organisasjoner og kommuner. Videre vil se på de mange feriehjemmene og forenings- og bedriftshyttene som ble bygget i mellomkrigsårene og etter krigen.

Byggingen av sjøbad skjøt fart på slutten av 1800-tallet, og det ble i tiden fram til mellomkrigsårene etablert en rekke sjøbad i Norge. Sjøbadene var ofte store anlegg med både hvilerom, omkleddningsrom, trapper ned til sjøen, stupetårn og brygger. Mange av disse var forseggjorte i den tids moderne sveitserstil. Fra samme tidsepoke har vi også de mange private, små badehusene, med de samme funksjonene.

Samtidig foregikk det sosiale prosjekter for å gi de brede lag av befolkningen tilgang til kystens kvaliteter i ferien. Dette dreier seg om feriekolonier for barn og unge, som regel i offentlig regi, og feriehjem/hyttekolonier tilknyttet fagforeninger eller bedrifter. Allerede i 1861 ble det tatt initiativ til å få bybarn ut på landet om sommeren. Dette var i regi av arbeidernesamfunnet i Kristiania. På slutten av århundret og for fullt på begynnelsen av 1900-tallet ble det etablert feriekolonier i nærheten av alle de største byene i landet. Noen av feriekoloniene ble drevet av frivillige organisasjoner, mens andre ble drevet av kommunene. I starten var disse feriekoloniene forbeholdt barn med svak helse fra familier med dårlig økonomi og trangboddhet.

En rekke bedrifter og organisasjoner etablerte også såkalte feriehjem for sine ansatte og medlemmer. Disse var ikke forbeholdt barn, slik feriekoloniene var, men for familier som ønsket et opphold i naturskjønne omgivelser.

Fritidsbåter

Fra og med 1920-tallet og for fullt etter krigen ble det i Norge bygget mange store og små fritidsbåter. Etter hvert som produksjonsmåter og materialer ble rimeligere, ble disse tilgjengelige for et bredere lag av befolkningen. Med dette ble holmer og skjær, fjorder og sund tilgjengelig for allmenheten. Tomter som tidligere hadde vært uten vei og helt uten verdi, ble nå tilgjengelige og potensielle hyttetomter. Båten ble etter hvert heller ikke bare et fremkomstmiddel, men også et mål i seg selv – det å være på sjøen en sommerdag ble meningsfullt.

I Forprosjekt *verneplan for lystbåter*, utarbeidet av Hardanger fartøyvernsenter og Oslofjordmuseet (2020) er arbeidet med kartlegging av lystbåter startet. Lystbåter

omfatter en rekke ulike båter som ble bygget fra og med 1860-tallet. I mange av de første regattaer var det bruksbåter som ble benyttet, men etter hvert ble det konstruert regattabåter, spesialbygde, kostbare kappseilere i kravell med stor seilføring. Utover på 1900-tallet dukket det opp billigere alternativ, seiljolla, som etter hvert ble et fast innslag på regattabanen.

I 1911 ble Norsk Motorbaadforening stiftet. Det var i årene etter første verdenskrigen at motorbåtene begynte å sette sitt preg på skjærgården og i 1953 ble den første plastbåten støpt. Overgangen fra tre til plast innevarslet også en overgang fra håndverk til industri og masseproduksjon av fritidsbåter. I 1960 var det ca. 35.000 motordrevne fritidsbåter i Norge, og i 1992 var antallet 400.000.

Utfordringer og muligheter

Store deler av kysten på Østlandet og Sørlandet er under sterkt utbyggingspress. Dette gjelder både ønske om bygging av nye hytter, riving og ombygging av eldre hytter. Det finnes i dag relativt lite kunnskap om den eldre hyttebebyggelsen, og ikke noen samlet oversikt over antall, tilstand og tapsprosent for fritidsboliger. Det finnes lite samlet kunnskap om kulturminner og kulturmiljø knyttet til ferie og fritid langs kysten. Dette er påpekt i Riksantikvarens fredningsstrategi og det stadfestes også i andre kulturminneutredninger, blant annet i arbeid med kommunale kulturmiljøplaner. Dette er et nødvendig underlag for å gjøre gode prioriteringer for vern og utvikling. Det er viktig at kunnskapsgrunnlag bygges opp og at denne informasjonen spres til både forvaltning og eiere.

I Askeladden er det kun registrert 20 lystfartøy. Antallet fartøy bygget for fritid som er på dagens nasjonale verneliste er lavt, og gir ingen oversikt over hva som finnes av eldre fritidsbåter. Det er behov for mer kunnskap om fartøy som forteller historien om ferie og fritid langs kysten i Norge. Det er påbegynt et arbeid med kategorisering og kartlegging (Forprosjekt verneplan for lystbåter 2020). Det bør vurderes om dette skal følges opp for å kartlegge verneverdige fartøy i denne kategorien.

Vi har ikke oversikt over fartøy som føres ut av landet. Dette kan være en utfordring. Det blir viktig å videreutvikle bevaringsverktøy og benytte disse for å unngå at verneverdige fartøy går tapt.

Resultatmål i deltemaet *Ferie og friluftsliv langs kysten*

- Et representativt utvalg av fritidsboliger og fartøy fra forskjellige perioder og stilarter er bevart og sikret et formelt vern
- Båter av nasjonal interesse blir i større grad ivaretatt i norske farvann
- Styrket kunnskapsgrunnlag om verneverdig ferie- og fritidsbebyggelse langs kysten for å få bedre grunnlag for prioritering, bevaring og bruk av kulturminner knyttet til ferie og friluftsliv langs kysten
- Økt tilgang til råd og veiledning, spesialist- eller håndverkskompetanse
- Flere er engasjert i og bidrar til bevaring og utvikling og formidling av kulturminner knyttet til ferie og fritid

Tiltak og aktiviteter i deltema *Ferie og friluftsliv langs kysten*

Under skisseres forskjellige typer innsats og aktiviteter knyttet til deltemaet *Ferie og friluftsliv langs kysten*. Dette er ikke en uttømmende oversikt, men ment for å illustrere aktuelle aktiviteter.

- Utvikle kunnskapsgrunnlag om ferieboliger, feriehjem, feriekolonier og sjøbad med tilhørende anlegg og båter. Kategorisere og kartlegge ulike fritidsbåter.
- Vurdere ulike tiltak for bevaring, sikring, restaurering og vedlikehold av prioriterte kulturminner og kulturmiljø.
- Utarbeide informasjons- og veiledningstiltak for vedlikehold og restaurering. Vurdere behov for kompetansehevende tiltak for eiere og håndverkere.
- Vurdere tiltak for å forhindre uønsket eksport av båter av nasjonal interesse.
- Formidle historien knyttet til feriehjem, feriekolonier og sjøbad.
- Bidra til opplevelsesproduksjon og utvikling av reiseliv basert på kulturmiljøer.